

Harag György: „Tornyot választok”, 1973 (előadáselemzés)

LÁZOK János

University of Arts Târgu Mureş
lazokjanos@gmail.com

Abstract: György Harag: “A Belltower – My Final Option”, 1973 (Performance Analysis)

György Harag staged the historical drama of Géza Páskándi in Cluj-Napoca, in 1973. The performance that radically changed the Transylvanian theatrical language reinterprets the main question of the drama: how can the man of letters keep his integrity in the face of the abuses of the political power while confined to meager means?

Keywords: *György Harag; Géza Páskándi; János Apáczai Csere (1625–1659); Transylvania (17. century); political power vs. intelligentsia.*

Páskándi Géza első történelmi (vagy inkább pszeudotörténelmi) drámája, a *Vendégség* kötetben 1970-ben jelent meg.¹ Történelmi témájú újabb színműve, a *Tornyot választok* 1973 áprilisában, egy évvel első közlése² után már színpadra került: Harag Györgynek ez volt Kolozsváron az első rendezői munkája. A szerző 1974 februárjában telepedik át Magyarországra, ezt követően neve a nagy erdélyi eltávozottak (Tamási Áron, Makkai Sándor, Áprily Lajos) mitikus „veszteséglistájára” került – állapítja meg tanulmányában Szász László (Szász, 2012, 192–193): „Semmi pontosat és lényegeset nem tudunk a hetvenes években a szerző politikai múltjáról, börtönveiről, meghurcoltatásairól, ő pedig épp erről nem nyilatkozhatott. Irodalmi pályáját koraérett tizenévesként kezdte 1949-ben, majd hat év börtönbüntetést kapott,

¹ Első kiadása: Páskándi Géza: *Vendégség*. In: *Az eb olykor emeli lábát*. Bukarest, Kriterion, 1970, 307–356. A kolozsvári Stúdió Színpad műkedvelő társulatának bemutatója Bereczky Júlia rendezésében (1973. június 16.) Erdélyben a mű egyetlen színrévitele, ám Magyarországon a megjelenését követő évben már három színház is játszotta.

² Páskándi Géza: *Tornyot választok* (Apáczai). *Korunk*, 1972/1. 50–72 és 1972/2. 241–249. Kötetben: Páskándi Géza: *Vendégség. Tornyot választok*. Budapest, Magvető, 1973.



mint politikai elítélt, 1956-ban vállalt szerepéért". A szerző kényszerű kitelepedése művei hatását szinte hermetikusan elzárta és eltávolította egyetemista korú, értő korabeli erdélyi közönségétől.

A dráma zárójelben használt alcíme: *Apáczai*. A főszereplő – teljes nevén Apáczai Csere János – a 17. századi erdélyi fejedelemség európai kaliberű tudósa és tanára volt Gyulafehérváron. Páskándi nem az erdélyi magyar drámairodalomban eddig megszokott illusztráló szemlélettel közelíti meg tárgyát, nem a 17. századi történelmi tények rekonstrukciója és nem a jellemábrázolás hitelessége érdekli. Ábrázolásmódja és időkezelése analitikus, egy korszak egyetlen mozzanatát, egy jellem fejlődésének egyetlen kritikus momentumát választja témájául. Az előadás műsorfüzetébe írt műhelyvallomás tételesen utal a kiválasztásnak és a sűrítésnek erre a dramaturgiai működésére: „Ez nem *aktualizálás*, hanem valóban »aktuális« múlt. Azt mutatjuk fel, ami a múltból ma is él bennünk, vagyis az időálló múltat [...] A múltról alkotott művészi, filozófiai tudatot is tükrözni akarjuk” (Páskándi, 1973, o.n.). A drámához írt szerzői előszó ugyanezt a gondolatot árnyalja:

Mi kiválasztottuk [Apáczai] életének legdrámaibb pillanatát: megvádoltatását, Basirius Izsákkal való vitáját s annak következményeit. Ami ebbe belefért múltjából s majd már nem sokáig tartó jövőjéből, [...] azt mind sugallni igyekeztünk, s ami nem, az menthetetlenül kimaradt.

Páskándi, 1972/1, 50

Harag György kiemelkedő marosvásárhelyi rendezései után (*Özönvíz előtt*, 1971; *Szerelem*, 1973) a *Tornyot választok* kolozsvári színrevitele jelezte legmarkánsabban azt a szemlélet- és stílusváltást, amelyet az 1960-as években induló román rendezői iskola reateutralizálási törekvései inspiráltak életművében. Ez a váltás Haragnál nem a szöveggözpontúság feladását jelentette, sokkal inkább az írott mű koncentrált színpadi továbbgondolását. Szemléletes példaként említhetem itt a metaforikus színházi jelek felhasználását a második felvonás vitajelenetében. Az értelmiségi kiszolgáltatottságnak ezt a tipikus terét és helyzetét a szerző, Páskándi Géza plasztikus leírása őrizte meg:

Olyan csupaszból volt a színpad, hogy látszott hátul a díszletraktár kétszárnyú pántos vasajtaja. [...] Amikor II. Rákóczi György jött – messziről, az udvarból jött. Az ajtószárnyak kellően csikorogtak, hogy aztán maga a hatalom jöjjön kongó léptekkel a maga labirintusain. [...] Ilyen szorongató, körülményes bejövetel után annál nagyobb volt a kontraszt: egy ifjú, szinte mosolygó arcú fejedelem: *tőlem ne féljete, nincs kitől*. Annál ijesztőbb volt, ha hozzászólt a *hitvitában*.

Metz, 1998, 42

A közbeszólásokból egyre nyilvánvalóbbá válik: a toleráns uralkodói attitűd pusztán álarc, és a megrendezett hitvita tulajdonképpen a fejedelem „színvallató” eszköze, hogy a Hollandiából hazatért gyulafehérvári tanárra rábizonyíthassa



felforgatónak ítélt nézeteit. A hitvitát megrendező és abban döntőbíróként fellépő II. Rákóczi György (Héjja Sándor) sokkal inkább tűnt Apáczai ellenfelének, mint a vitafélnek kirendelt Basirius, az Erdélybe menekült anglikán pap (Horváth Béla). A vitában Apáczai a hatalom birtokosával csupán a tudás hatalmát tudja szembeállítani, kezében tartott könyvét maga elé tartva. Az elvek szabad megütközésének paradox végeredményét a hatalom nyilvánítja ki – a független gondolkodásért halálos fenyegetés jár, s a „vitát” levezető fejedelem Apáczainak a templomtoronyból való levettetését helyezi kilátásba.³

A színészi játék stílusát leginkább az expresszionista színjátszás eszköztára jellemezte⁴: az előadás a kiabálásig felhangosított szövegmondás dinamikáját elejétől végéig tartani tudta, a szüntelen ismétlődő kitérés-sorozatokat nem váltak monotonná. Az első felvonás két emblematikus mellékszereplője, a két lábatlan koldus, nem csupán a cselekményt keretbe fogó narrátor volt: a lent és a fent világának mérhetetlen távolságát, a kisemberi és az értelmiségi értékrend gyökeres különbségét fejezi ki az a mód, ahogyan Apáczai tragédiáját, a hitvitát lezáró fejedelmi döntést kenyérkereseti lehetőségként akarják kihasználni, tömeget csődítve a biztosnak hitt kivégzés látványosságához. Pásztor János és Vadász Zoltán iszonyatos fizikai és szellemi erőfeszítéssel eljátszott páros jelenete, a groteszk tánccá koreografált mankós hajsza a torony tövében az erdélyi színjátszás színháztörténeti pillanatai közé tartozik. A második felvonás fináléja László Gerő Apáczai-alakításának kulcsjelenete: a hitvitának álcázott „hitvallatás” után sorra mindenki távozik a színről, magára hagyva a vesztest. Hatalmas, üres tér közepén, a magányos alakot kiemelő megvilágításban, Apáczai végkövetkeztetése a dráma címére visszautaló mondat: „Keresnem kell egy toronyot.”

Kölönte Zsolt színpadképe nem egyszerű díszlet volt, sokkal inkább épített, a hátsó falakig kiterjesztett monumentális színházi tér: hatalmas méretű, menedékesen emelkedő, domború pódium, amely a nézőtér első sorától indulva hídszerűen ívelte át az egész színpadot a hátsó kijárat vasajtóig. A harmadik felvonás toronyjelenetében a zsinórpadlásról leeresztett lámpatartó rudak teremtették meg a toronypadlás gerendáinak képzetét. Apáczai lelkiállapotának, sarokba szorított helyzetének helyszínét hozta létre ez az eszköztelenségében is monumentális „díszlet”, amelynek láttán a bemutató közönsége felmorajlott a meglepetéstől (Marosi, 1973/16, 10). A torony metafizikus magasában Apáczai élete értelmét kikezdő hazugságként éli meg a hitvitában

³ „De maga itt nem tesz hitvallást a tanai mellett! Ha maga nem veri ki most rögvést a fejéből ezeket, én a toronyból vettetem le, Isten engem úgy segítjen! Ez az utolsó szavam!” (Páskándi, 1972/1, 72).

⁴ „Nem folyamatos, szabatos szövegmondás jellemzi az előadást, hanem a szaggatottság, a hirtelen kitérések és hosszú, feszült csendek. Az elhalkulás pillanatában a mozgás, s ennek zajai, zörejei érzékeltetik a »vulkanikus« állapotot» [a koldusok reménytelen körözése, mankóik kopogása, a szereplők meglepetésszerű helyváltoztatása, egy-egy gyorsan induló és hirtelen elernyedő mozdulat].” Idézett kritikájában Páll Árpád a túl hangosnak tűnő harmadik felvonás akusztikai árnyalását javasolja (Páll, 1995, 141–142).



elhallgatott, illetve kényszerűen mondott szavait, olyan helyzetnek, amelyben az öngyilkosság szándékát sejtető toronyválasztás marad a szabad cselekvés utolsó lehetősége. Az önvallató vívódásnak ebben a stádiumában érkezik a halálos fenyegetést felfüggesztő uralkodói „kegyelem” híre és a lehetőség, mely kényszer is egyben: az önvizsgálat szellemi-lelki magasságából leszállva vissza kell térnie a köznapokba.

A cselekmény térben és időben itt újból visszatér a földi világ szintjére, a templom előtti köztérre, ahol felveszi és folytatja az első felvonás történéseinek szálát. Ennek jeleként a széksorok között megjelenő két koldus mankós hajszája újra kezdődik a színen, miközben a kivégzés hírével fellármázott tömeg a színpad hátteréből némán közelít.⁵ Ettől kezdve „a valódi játék nem a színpadon folyik, hanem a színpad és a nézők között” – értelmezi Tordai Zádor filozófus a nézőtér bevonását a játék terébe – „újra jönnek a koldusok, és megértetik velem, hogy nem Apáczai az én szerepem, hanem a rá leső, halálát színjátéknak váró néző vagyok.”⁶ Az előadás zárójelenetében a közelítő tömegtől a nézők felé forduló Apáczai többször megismétli megrendítően abszurd „biztatását” azt illetően, hogy a kivégzés ma elmarad, „*De talán holnap, de legkésőbb holnapután meg fog történni!*” (Páskándi, 1973/2, 248).

Sajátos színpadi hang és eredeti játékművészi mérföldköveként méltatja Kántor Lajos *Tornyot választok* bemutatóját, amelyet nem halványított el a későbbi években (1975–1985) tartósabban visszhangzó kolozsvári sikersorozat, a Sütő–Harag-dramaciklus sem (Kántor, Kötő, 1994, 113). Az előadást az 1972/73-as évadban tizennégyszer játszották Kolozsváron, 10118 néző előtt, s ez átlagosan 722 fős nézőszámot jelentett előadásonként (Aradi, 1973/9, 1395). E kiemelkedően magas nézőszám ellenére az előadást nem vitték át a következő évadra: feltehetően Páskándi Géza kitelepedési szándékának bejelentése után a cenzúra az előadást levétette a színház műsoráról.

Zárszóként itt most egy szubjektív vallomás következik, amely azonban hozzátartozik az előadás hatástörténetéhez: 1973 áprilisában, a tavaszi vakáció idején az előadást közel 150 középiskolás diák is megnézte, a magyar irodalmi olimpia országos szakaszának résztvevői. Az előadást késő éjszakáig tartó beszélgetések követték szálláshelyünkön. Akkor határoztam el, hogy nem orvosira felvételizek, hanem a magyar irodalom szakot választom Kolozsváron.

⁵ A kolozsvári napilap kritikája külön méltatja a százfőnyi statisztériában a társulat vezető színészeinek jelenlétét (*Igazság*, 1973. április 5). Aradi József, a *Korunk* szerkesztője szociológiai jellegű riportanyagot közölt az előadásban szereplő diákstatisztika tapasztalatairól, élményeiről (Aradi, 1973/9, 1395–1403).

⁶ Tordai Zádor: *Tenni valamit* [kissesszé az előadás műsorfüzetében].



BIBLIOGRÁFIA

- ARADI József, 1973. Statiszták a Toronyban. *Korunk*, 9. (szeptember), 1395–1403.
- KÁNTOR Lajos, 1994. Klasszikus értékek–modern formanyelv (Kolozsvár). In: Kántor Lajos, Kötő József, *Magyar színház Erdélyben 1919–1992*. Kriterion, 111–121.
- MAROSI Péter, 1973. A hazugság tragédiája – helycseréssel. *Utunk*, 16. (ápr. 20), 10.
- METZ Katalin, 1998. A művész tornyot választ. In: M.K. *Forgószélben*. Harag György, a rendező-mágus. Budapest, OSZMI, 41–48.
- PÁLL Árpád, 1995. Páskándi Géza: Tornyot választok. In: P.Á. *A szó és a látvány*. Marosvásárhely, Custos, 133–143.
- PÁSKÁNDI Géza, 1972. Tornyot választok (Apáczai). *Korunk*, 1972/1. 50 [előszó a drámához]
- 1972/1973, Tornyot választok (Apáczai). *Korunk*, 1972/1. 50–72. és 1972/2. 241–249. Kötetben: Páskándi Géza: *Vendégség. Tornyot választok*. Budapest, Magvető, 1973. Elérhető: DIA–PIM, 2013, 96–213.
- 1973, Vallomás egy drámaírói tervről [műhelyvallomás az előadás oldalszámozás nélküli műsorfüzetében].
- SZÁSZ László, 2012. Hogyan (nem) találkoztam Páskándi Gézával? In: Sz. L. *Az identitás elvesztése*. Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 188–193.
- TORDAI Zádor, 1973. *Tenni valamit* [kisesszé az előadás oldalszámozás nélküli műsorfüzetében].